

Results. *Novoslobidskiy Cossack regiment was a military unit, organized by the Russian authorities on the part of the territories of “Zadnieprovski places (Transdnieper region)” – Right-Bank Ukraine between the rivers Dnieper and Southern Bug.*

Novoslobidskiy regiment occupied the advantageous geographical position and bordered: in the east, across the river Dnieper with Ukrainian Cossack regiments of Hetmanate, in the west - Ukrainian territory under the Polish-Lithuanian Commonwealth rule, in the south-west - Ukrainian territories ruled by Turks and Tatars, in the north - Novoserbskiy settlement, in the south - Zaporizhian Cossacks. In such circumstances, the presence of branched and convenient lines of communications was urgent.

The main lines of communications that connected the area of Novoslobidskiy Cossacks with neighboring territories were: Chornyy, Kryukivskyy, Crimean, Kuchmanskyy (Chumatskyy) Perevolochanskyy, Kyzykermenskyy, Myktynskyy. There were local roads along with these great ways. They connected the quarters, settlements and outposts of Novoslobidskiy Cossack regiment. Fords and ferries were an essential element of lines of communications. They operate both in large and in small rivers. Sometimes many paths converge to one ferry, and the reverse was that several paths divaricated from one ferry.

Originality. *Lines of communications and other means of communication of Novoslobidskiy regiment were not the subject of special study in Ukrainian historical science and the selected theme still remains scantily studied. To solve this problem, the author uses archival and published sources, uses existing maps.*

Conclusion. *Convenient lines of communications were vital to Novoslobidskiy regiment because of its physical and geographical location. Novoslobidskiy Cossacks actively used the old, well-known routes that existed before the formation of the regiment. New inhabitants of a settlement also built new roads that provide mail service between the quarters and administrative center and on which the goods were transported.*

Keywords: *Novoslobidskiy Cossack regiment, «Zadnieprovski places (Transdnieper region)», Southern Ukraine, lines of communications (routes), fords, ferries, communications.*

Одержано редакцією 14.06.2017
Прийнято до публікації 5.10.2017

УДК 94 (477): 323.22/.28 «1660/XVI»

В. В. Слюсаренко

ЗАГОСТРЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ СИТУАЦІЇ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ 60-х рр. XVII ст.

У статті розглядається геополітична ситуація, яка склалася на початку 60-х рр. XVII ст. в Україні. Дана проблема є доволі актуальною, оскільки є мало дослідженою в українській історії. У статті звертається увага на значенні Слободищенського трактату та його впливі на подальші події в нашій державі після його підписання. Аналізується вплив іноземних держав (зокрема Речі Посполитої та Московської держави) на ситуацію, що склалася в Україні на початку 1660-х рр.. Акцентується увага на протистоянні Лівобережної та Правобережної України, кожна з яких була під протекцією іноземних держав. Висвітлюються суперечності, що існували в тогочасному суспільстві, акцентується увага на тому факті, що саме непорозуміння між козацькими керівниками, бажання віддати частину України під іноземну протекцію в обмін на особисті привілеї, конфлікти між низовим козацтвом та старшинами стали одними із головних факторів загострення кризи на території України.

Ключові слова: *Слободищенський трактат, Юрій Хмельницький, Яким Сомко, Григорій Ромодановський, Павло Тетеря.*

Постановка проблеми. Однією з найважливіших сторінок української історії є період національно-визвольних змагань під проводом Б. Хмельницького, проте період, який ішов за ним – 1660-ті рр. – є не менш важливим, оскільки саме в цей час сталися великі зміни в її територіальному відношенні (вона поділилась на Лівобережну та Правобережну), посилився вплив іноземних держав, які хотіли розділити Україну та почався період «руїни» – час, який позначився розпадом української державності, загальним занепадом та кровопролитними війнами на території України. Тому важливим є висвітлення перебігу тодішніх подій та їх наслідків для реконструкції цілісної картини, що склалася в Україні на початку 1660-х рр.

Мета пропонованої студії полягає в спробі розкрити причини загострення геополітичної ситуації в Україні на поч. 60-х рр. XVII ст., фактори, що їх спричинили, а також політичні наслідки.

Аналіз останніх досліджень. Дана проблема залишається мало дослідженою істориками. Тим не менш, висвітлення її окремих сюжетних ліній торкалися у своїх працях В. Горобець, І. Гуржій, В. Смолій та В. Степанков, Т. Чухліб, В. Борисенко, А. Бульвінський, А. Жуковський, Р. Железко та інші автори.

Виклад основного матеріалу. Для того, аби зрозуміти ситуацію, що склалася в Україні 60-х рр., варто принаймні побіжно пригадати перебіг політичного протистояння всередині козацької України попередніх перед цим, коли власне ви-зрівали передумови тієї, за визначенням Наталі Яко-венко, «війни берегів», що стала реальністю вже з початком 1660-х рр. [1, 20]. Ескалація суспільно-політичної напруги в українському суспільстві на початку 1660-х рр., поштовхом до якої послужило укладення урядом Ю. Хмельницького Чуднівського договору з королем і Річчю Посполитою, породила в козацькій Україні принципово нову політичну реальність [2, 237]. Україна фактично позбавлялася політичної незалежності, права зовнішньополітичних відносин і мала подавати Польщі військову допомогу в її боротьбі з різними противниками [3, 161].

Анулювати мали й всі інші домовленості Війська Запорозького щодо протекції когось із іноземних володарів, із якими козаки не мали права встановлювати контакти в майбутньому. Щоб якнайшвидше відібрати міста й фортеці, зайняті московськими залогами, козацький гетьман на чолі військ мав негайно повернутися на Наддніпрянську Україну, залишивши під Чудновом декілька полків, аби ті разом із польською армією та кримськими ордами взяли участь в остаточному розгромі В. Шереметева. [1, 30]. Слободищенський трактат, який став початком розколу України за територіальною ознакою, водночас відкрив новий етап боротьби за гетьманську владу. Особливість цього етапу полягала в тому, що предметом бажань старшини одночасно стали дві булави. Лівобережжя, яке перебувало під патронатом Москви, дедалі більше відокремлюється та відмежується від Правобережжя. На Правобережжі відновлення польсько-шляхетських порядків спричинило народний опір та посилення старшинської опозиції. Розпочалась боротьба за булаву [4, 172]. Після нього почалися війни між окремими регіонами України з активною участю іноземних держав, кожна з яких дбала про свої інтереси [3, 161]. Проте ця непорушна угода не була проведена в життя. По окупованому поляками Правобережжю прокотилася хвиля народних повстань [5, 75].

Коли ж звістка про підписання угоди між Юрієм Хмельницьким і польським королем досягнула Лівобережжя, місцева старшина, маючи в тилу російські залоги, вирішила залишити тамтешнє населення у вірності ца-реві. Певною мірою це було й закономірно, зважаючи на поступове визрівання конфлікту між частиною лівобережного козацтва та гетьманським урядом ще з часів гетьманування Івана Виговського, спосіб укладення Чуднівської угоди. Немалою мірою такому розвитку подій сприяла й позиція російської влади, її реакція на поразку воєводи Шереметева під Чудновом та на зміст підписаної ним капітуляції [1, 39].

Коли ж у Москві стало відомо про угоду Хмельницького з коронними гетьманами (та ще ніхто не знав Чуднівську катастрофу В. Шереметева), 8 листопада Кремль відіслав до України з царською грамотою до гетьмана та цілого Війська Запорозького спеціального гінця – капітана Феокліста Сухотіна. Останній мав доправити також декілька приватних листів до козацької старшини. Інструкція зобов'язувала гінця якнайшвидше їхати до українського гетьмана на Правобережжя, але водночас не забувати збирати інформацію про суспільно-політичні настрої в Україні та ставлення як козацької старшини, так і черні по обидва береги Дніпра до політичного вибору Ю. Хмельницького [1, 41]. Спостереження Ф. Сухотіна від подорожі Україною засвідчують цілковиту неоднорідність і суперечливість тогочасних суспільних настроїв, відсутність єдності в оцінках дій гетьмана та його оточення. Так, в Ніжинському полку переважна більшість побоювалася можливого наступу поляків та їхніх союзників – татар [1, 41]. В звіті до Москви Сухотін зауважив, що коли О. Михайлович не надішле в Україну додаткові військові контингенти, то «з козаками буде недобре» [1, 43]. В бажаному для Москви напрямі повів справу наказний полковник Я. Сомко [1, 41]. Зібравши в Переяславі раду, ввій домігся проголошення себе наказним гетьманом, «з надією, – як слушно підкреслив С. Велично, – й на ціле гетьманство. Владний, прихильник міцної гетьманської влади, полковник, будучи «людиною розумною та статечною», вирішив усунути нащадка Хмельницького від влади, спираючись на допомогу Росії. Його підтримали чернігівський і ніжинський полковники [6, 245].

Я. Сомко відмовився визнавати правомірність угоди і справу на Лівобережжі повів таким чином, аби втримати край під зверхністю [2, 238] російського царя. І тут вельми складно встановити, що диктувало Сомкові саме таку лінію поведінки: особисті та соціальні інте-

реси чи політичні амбіції, або ж тверезі оцінки співвідношення політичних і військових сил в регіоні, соціальних симпатій та антипатій лівобережного козацтва. Єдине, що не викликає сумнівів, так це те, що перед наказним гетьманом певний час стояла дилема – до якого прилучитися берега: польського чи московського. Інакше не пішов би серед царських воєвод розголос про наміри Я. Сомка зрадити царя і напасти зі своїми козаками 22 жовтня (с. с.) на царських ратників, що перебували в Переяславі, про що говорив переяславський воєвода В. Волконський главі російської військової адміністрації в Україні белгородському воєводі Г. Ромодановському [2, 239].

Невдовзі Я. Сомко завдає поразки Ю. Хмельницькому, внаслідок чого гетьман ще намагався якимось чином врятувати ситуацію. [3, 162]. Однак вже всім стала очевидною неспроможність Юрія керувати державою. П. Тетеря повідомляв Варшаву, що Військо Запорозьке не хоче «більше залишатися під його проводом і, не бажаючи йому коритися, більше зайняте домашніми справами, ніж військовими» [6, 250]. На початку жовтня Хмельницький надіслав посольство до короля, вказавши на П. Тетерю як свого наступника [3, 162]. Він був колишнім переяславським полковником та соратником Богдана Хмельницького, розумним та хитрим дипломатом, але користолюбивим егоїстом. Цим вибором довершився розкол України [8, 55].

Зречення Юрія не зумовило вщухання громадянської війни. Лівобережна старшина й Запорозжя, підтримувані російським урядом, прагнули привести до влади свого ставленика. Так, у середині липня 1662 р. в листі до царя Я. Сомко навіть погоджувався зректися влади, тільки щоб «нами задніпр'яни не володіли» [6, 250]. Московський уряд, за свідченням американського історика Бікфорда О'Браєна, намагався в цей час використати внутрішньо старшинський конфлікт (Лівобережжя-Правобережжя) у власних інтересах і закріпити своє панування на Лівобережній Україні. Оголосивши гетьманів Ю. Хмельницького та П. Тетерю зрадниками московського царя, російські бояри – за підтримки лівобережної старшини, яка прагнула панувати над іншими станами українського суспільства – вирішили обрати нового гетьмана над лівобережними полками. Новий представник промосковським гетьманом, на відміну від П. Тетері – ставленика Речі Посполитої [7, 6] Рішенням Биківської ради, яка була невдовзі скликана, було обрання гетьманом Я. Сомка, проте це рішення не задовольнило його конкурентів: ніжинського полковника В. Золотаренка та представника козацтва І. Брюховецького, а тому обрання гетьмана було покладено московським урядом на майбутню «чорну» раду.

Відмінними рисами нової реальності, що наступила, стало те, що до цього часу територіально єдине Військо Запорозьке розпалося на дві автономні одна від другої частини, кожна з яких стала тереном локальних соціополітичних протистоянь, з власними політичними і соціальними ідеалами та своїм баченням шляхів їх досягнення. Передвісники такого поділу проступали вже доволі давно. Історичні джерела дозволяють чітко виділити межу політичних розходжень правобережного і лівобережного козацтва уже з другої половини 1650-х рр., коли чи не вперше було документально зафіксовано наявність принципових ідейних розходжень представників різних регіональних розгалужень козацтва, зокрема з приводу рішення російського уряду щодо запровадження в українських містах воєводського управління. Невдовзі ідейні розходження лівобережного і правобережного козацтва реалізувалися на практиці під час антигетьманського повстання, що вибухнуло на Сіверщині та Переяславщині восени 1659 р. Ще одним протистоянням стали колізії навколо визначення місця проведення Генеральної ради 1659 р., коли царський повноважний представник, вочевидь, зважаючи саме на ступінь лояльності обивателів Лівобережжя до династії Романових, а не на географічну віддаленість Трахтемирова, наполягав на скликанні зібрання у Переяславі, усвідомлюючи той факт, що від [2, 238] кількісного превалювання представників тієї чи іншої регіональної групи козацтва на раді значною мірою залежать її перебіг та результати. Великий вплив в цей час на ситуацію справляли особливості соціального обличчя козацьких полків. На Правобережжі провідні ролі відігравали представники так званого «старовинного» козацтва та покозаченої шляхти, які політично та економічно – своїми майновими інтересами – були тісно пов'язані з цим регіоном ще з дореволюційних часів. А Лівобережжя, після ліквідації тут магнатського фільваркового господарства, стало місцем концент-

рації козаків-неофітів. Саме відсутність будь-яких перспектив зберегти за собою набутий в роки революції соціальний статус та майнові надбання в разі повернення Лівобережжя під владу польського короля створювали головну перепону для підтримки задніпровськими козаками дій козацької старшини, що на початку 1660-х рр. групувалася навколо особи Ю. Хмельницького [2, 238].

В цей час загострення громадянської війни мало для реалізації державної ідеї негативні наслідки. У політичній свідомості еліти набуває розвитку, по-перше, небезпечна тенденція відмови від програми створення незалежної соборної України й висунення на чільне місце регіональних політичних інтересів і, по-друге, звичка при розв'язанні внутрішньополітичних проблем щораз більше покладатися на підтримку з боку іноземних країн (залежно від орієнтації тих чи інших угруповань). Характерним з цього погляду було зроблене наказним гетьманом Я. Сомком зауваження Ю. Хмельницькому, щодо того, що «про наше примирення (між Лівобережною і Правобережною Україною) нехай його царська величність з його королівською милістю умови і комісії [виробляють і] проведуть, а не ми». Тому дедалі реальнішою стає загроза можливого розколу Української держави на два гетьманства, оскільки лівобережна старшина за підтримки Росії взяла курс на відокремлення від Правобережжя [8, 130]. Трагізм становища козацької України у 60-х рр., окрім усього іншого, полягав у різних зовнішньополітичних орієнтаціях урядів правобережного й лівобережного гетьманів та кошового Січі, що призводило до жорстокої міжусобної не лише політичної, а й дипломатичної боротьби. Але парадокс полягав у тому, що переважна більшість її учасників суб'єктивно прагнула домогтися однієї мети – припинення воєнних дій, єдності козацької України, збереження за нею територіальної цілісності та максимуму суверенітету [6, 326].

Висновки. Таким чином можна зробити наступні висновки. Існувала неоднорідність у політичних поглядах урядів правобережного та лівобережного гетьманів, яка призводила до конфронтації між ними, що, в свою чергу, поглиблювало кризу та призвело до громадянської війни в Україні. Московські та польські емісари з метою ліквідації суверенності України підбурювали населення проти козацької старшини, а самі, в свою чергу, роздавали останнім маєтки та привілеї, тим самим загострюючи протистояння всередині країни. У козацької старшини була відсутня програма створення незалежної української держави, однією з причин якої було домінування регіональних політичних інтересів.

Список використаної літератури:

1. Горобець В. М. «Чорна рада» 1663 року. Передумови, результати, наслідки / В. М. Горобець. – К. : Інститут історії України НАН України, 2013. – 200 с.
2. Горобець В. М. «Нам згідно звичаю давнього нашого того гетьмана обрати, кого все військо любить». Елекційні змагання на Лівобережжі України на поч. 60-х рр. XVII ст. / В. М. Горобець // Україна в Центрально-Східній Європі. – 2004. – № 4. – С. 237–264
3. Борисенко В. Й. Еволюція українсько-російських відносин у другій половині XVII ст. / В. Й. Борисенко, А. Г. Бульвінський, С. О. Візер. – К., 2006. – 276 с.
4. Бойко О. Д. *Історія України* : [навч. посіб.] / О. Д. Бойко – К. : Академвидав, 2006. – 686 с.
5. Котляр М. Ф. Довідник з історії України / М. Ф. Котляр, С. В. Кульчицький. – К. : Україна, 1996. – 463 с.
6. Смолій В. А. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : ВД «КМА», 2009. – 448 с.
7. Железко Р. А. Ніжинський козацький полк і Чорна рада 1663 р. / Р. А. Железко // Ніжинська старовина. – Вип. 15 (18). – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – С. 5–12.
8. Смолій В. А. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Альтернативи, 1997. – 368 с.

References

1. Gorobets, V. M. (2013). «Black board» of 1663. Preconditions, results, consequences. Kiev: Institute of History of Ukraine National Academy of Sciences of Ukraine (in Ukr.)
2. Gorobets, V. M. (2004). «We were under our old habit of Hetman choose who likes all the army». Elective race on the Left Bank Ukraine in the beginning 60's. XVII. *Ukraine in Central and Eastern Europe*, 4, 237-264 (in Ukr.)
3. Borisenko V. Y., Bulvinsky A. G., Vizer S. O. (2006). *Evolutions of the Ukrainian-Russian relations in the second half of XVII century*. Kiev (in Ukr.)
4. Boyko, O. D. (2006) *History of Ukraine [teach. guidances.]*. Kiev: Akademydav. (in Ukr.)
5. Kotlyar M. F., Kulchytsky S. V. (1996) *Reference book from history of Ukraine*. Kiev: Ukraine. (in Ukr.)
6. Smoliy V. A., Stepankov V. S. (2009). *Ukrainian national revolution XVII century (1648-1676)*. Kiev: Publishing house «Kyiv-Mohyla Academy». (in Ukr.)

7. Zhelezko, R. A. (2013) Nijinsky Cossack regiment and Black Board 1663. *Nizhinska old*, 15 (18), 5-12. (in Ukr.)
 8. Smoliy V. A., Stepankov V. S. (1997). *Ukrainian national idea XVII - XVIII centuries: problems of formation, evolution, implementing*. Kiev: «Alternatives». (in Ukr.)

Abstract

Slyusarenko V. «Escalation in Ukraine geopolitical situation in the early 60's XVII century and its impact on events in Ukraine».

Introduction. *The monograph presents the researchers the processes that took place in Ukraine in 1660 th, investigated reasons of intensifying of relations between Left-bank and Right-bank Ukraine; the role of the foreign states and their influence are illuminated on intensifying of political situation in a country.*

Purpose of the work consists in that, to expose principal reasons of intensifying of situation in Ukraine at the beginning of 60-th of XVII of century and them political consequences.

Results. *Was found the political processes that took place in Ukraine in the 60's XVII., heads covered position Right-Bank and Left-Bank Ukraine in the context of the Ukrainian issue, highlights the influence of foreign countries in these regions of Ukraine.*

Originality. *Was an attempt to further explore the reasons for the aggravation of geopolitical situation in Ukraine in the early 60s of the XVII century.*

Conclusion. *Was highlighted in the negative factors that contributed to the worsening geopolitical situation in Ukraine in the 60's XVII., namely the impact of foreign states, heads of confrontation between the right bank and left bank Ukraine, Cossack leaders then greed and domination of its interests before the state. All these factors contributed to the worsening political situation in Ukraine during this period. This issue requires more detailed study and interpretation in order to better understand the processes of state-building that took place in Ukraine.*

Key words: *Slobodyshe treatise, Yuri Khmelnytsky, Yakima Somko, Grigory Romodanovsky, Paul Teteria.*

Одержано редакцією 19.06.2017
 Прийнято до публікації 5.10.2017

УДК 94 (477.41) «186 / 189» (045)

Е. О. Мельников

ЗДІЙСНЕННЯ МАНЕВРІВ У КИЇВСЬКОМУ ВІЙСЬКОВОМУ ОКРУЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.

У статті досліджується військовий потенціал частин Київського військового округу та його вдосконалення шляхом здійснення маневрів у другій половині ХІХ ст. Проаналізовано якість засвоєння військовослужбовцями впроваджених царським урядом на українських землях військових реформ та виконання на практиці усіх стратегічних та тактичних задач, які ставило керівництво Російської імперії перед округом.

Ключові слова: *Київський військовий округ, маневри, українські землі, стратегія, тактика.*

Постановка проблеми. На початку ХХІ ст. українське суспільство зацікавлено історією функціонування дорадянських установ на території України. Київський військовий округ займав значне місце у мілітарній політиці Російської імперії. Військові частини на українських землях, в яких проходили службу й українці, повинні були на практиці закріплювати теоретичні знання та відпрацьовувати тактику ведення бою, щоб у подальшому використовувати накопичений досвід у стратегічних планах царату під час збройних конфліктів.

На сучасному етапі розвитку Збройних сил України треба проводити навчання армії, керуючись попереднім накопиченим досвідом в системі управління об'єднання різних родів військ, щоб уникати помилок. Важливим для нашого часу є усвідомлення, що розглядати військову справу різних епох на українських землях треба в єдиному контексті історичного процесу становлення української держави та Збройних сил України.

Мета статті полягає у розгляді питання стосовно здійснення маневрів у Київському військовому окрузі у другій половині ХІХ ст.

Аналіз останніх досліджень. Питанню щодо здійснення військових маневрів на території Київського військового округу у другій половині ХІХ ст. не було присвячено ґрунтовного дослідження. У заідеологізовані радянські часи ця проблема поверхово розглядалася у працях Л. Бескровного та П. Зайончковського [1; 2]. Висвітлення питання розвитку військово-окружної системи та реформування армії російськими науковцями О. Безугольним, М. Корольовим частково показують проведення маневрів Київського військового округу у другій половині ХІХ ст. в контексті реформування та розвитку російської армії [3; 4]. Отже, зазначена тема потребує подальшого дослідження.